

DEMOKRÁCIA ÉS JOG

Horváth Barna.

Milyen követelményekkel lép fel a demokrácia a joggal szemben? Milyen különös jogtechnikai módszerekkel biztosítható a demokrácia életképessége? Miként érvényesül a demokrácia eszméje jogintézményekben? Mi az, ami következik és mi az, ami nem következik a demokráciából, mi az, ami összefér és mi az, ami nem fér össze a demokráciával a jogban? Mennyi lehet a hozzájárulása jogszolgáltatásnak, jogalkotásnak és jogtudománynak a demokrácia megvalósításához?

Teljes feleletet ezekre a kérdésekre, amelyek a demokrácia létérdekeit oly közelről érintik és minden demokratikus jogászt foglalkoztatnak, csak az a *codex in terminis* adhatna, amely Bentham szeme előtt lebegett, aki egy hosszú élet szívós munkáját szentelte arra, hogy a „*legnagyobb szám legnagyobb boldogsága*” elvét a jog egész területén intézményes megvalósításhoz juttassa. Ha csupán a főszempontok kiemelésére szorítkozunk, mindegyelőtt tisztáznunk kell a demokrácia eszméjének legfontosabb követelményeit, amelyeket a joggal szemben támaszt, és a jognak teljesítőképességét ezeknek a követelményeknek a kielégítésére.

A *politikai* és a *gazdasági* demokrácia különbségei; talán legjobban megvilágítja az a meghatározás, amely Szerint a demokrácia a *nép által* és a *népért* való kormányzás. A kettő nyilván nem ugyanaz, mert hiszen a nép által

való kormányzás nem szükségképpen felel meg a nép érdekeinek és viszont ez utóbbiakat egy felvilágosult egyeduralkodó kormányzata is előmozdíthatja. Mindazonáltal mindkét ismérv elhanyagolhatatlan és nyilvánvaló összefüggés is van közöttük. Ezt legjobban Macaulay fejezte ki, amikor azt mondta, hogy a választójog kiterjesztése nem fér össze a magántulajdon fenntartásával. A választójog tudvalevően a *politikai* demokrácia sarkalatos jogintézménye, a magántulajdon korlátozása pedig a vagyonskülönbségek megszüntetésének, a *gazdasági* demokráciának a jogtechnikai módszere. E szerint a politikai demokrácia logikusan a gazdasági demokráciához vezet, ha a nép a maga politikai jogait a saját érdekében gyakorolja. Megfordítva viszont a nép érdekében való kormányzás csak akkor tekinthető végleg biztosítottnak, ha azt többé nem felvilágosult egyeduralkodó, hanem maga a felvilágosult nép gyakorolja.

Már Harrington is, Hobbes kortársa és az *Oceana* szerzője, tudta, hogy mily szoros összefüggés van a politikai és a gazdasági demokrácia között. Ezt ő úgy fejezte ki, hogy a „tökéletesen egyenlő köztársaságnak” birtokmegosztásban és hivatalviselésben (a hivatalok „rotációjában”) kell egyenlőnek lennie. Harrington jogpolitikai géniusza valóban némileg szellemi elődje a Benthaménak. Csodálatos éleslátással ismeri fel, hogy az állam egész művésze a nép módszeres szétosztásában és összegyűjtésében áll. A hivatalok rotációjának gondolatában benne van a nép közvetlen részvétele a közigazgatásban: a *közvetlen* és a *képviselési* demokrácia kölcsönös közeledése is.

Ezek a politikai demokrácia fajai. A képviselési demokrácia éles formulázása szerint elegendő, ha a választópolgár az urnánál szabadon leadhatja szavazatát. Minden egyéb már a *népképviselésre* tartozik. Ezzel szemben *közvetlen* demokrácia az, amikor a nép maga dönt, mint pl. a *népszavazás* alkalmával, vagy maga cselekszik, mint pl. a *forradalomban*, vagy maga ítélkezik, mint pl. a *népbíráskodás* intézményében.

Harringtonnál, Benthamnál, még Millnél. is töretlen volt a hit a képviseleti kormányzatban. Azért hajoltak oly végtelen gonddal a *kiválasztási módszerek* fölé. Minél nehezebb problémákkal került azonban szembe a demokrácia, annál inkább kiderült, hogy a *képviselet* tulajdonképpen sohasem tökéletes és működése könnyen más irányt vesz, mint venne a *közvetlen*, vagy éppen a *gazdasági* demokrácia. Ezek az apró eltérések és törések a demokrácia technikájában vezettek oda, hogy a második világháború előtt már a demokrácia nagytekintélyű hívei és szakértői is könyveket írtak annak *válságáról*. A jogtechnikát főleg az érdekli, miként küszöbölhetők ki a demokrácia módszereiből azok a törések, amelyek magát az alapeszmét veszélyeztetik. Éppen ezért világosan kell látnunk, hogy nem a *vagy-vagy*, hanem a *többé-kevésbé* kérdéssel állunk szemben, amikor a demokrácia „fajai” között válogatunk. Tudnunk kell másszóval, hogy a politikai és a gazdasági demokrácia s az előbbin belül a közvetlen és a közvetett (képviseleti) demokrácia egyaránt elhanyagolhatatlan elemei a demokrácia eszméjének, amelynek teljes kibontakozást csakis összes elemeinek szerencsés *kombinációja* adhat. Ennek a kombinációnak a megtalálása és intézményes biztosítása a jogtechnika sajátos feladata.

Hogy különösen a képviseleti és a közvetlen demokrácia egymást nem helyettesíthetik, hogy egyik sem képes a másikat feleslegessé vagy nélkülözhetővé tenni, arról meggyőző annak a tételnek a vizsgálata, amely szerint modern és nagy demokráciákban a közvetlenség elve nem érvényesíthető. Valóban nem képzelhető az, hogy mai nagy államokat olyan közvetlen módszerekkel kormányozzák, mint kormányozták az ókori görög városállamokat, vagy ma is kormányozzák a svájci kantonokat. A fenti tétel mégsem helyes, még pedig azért nem, mert felteszi, hogy a közvetlenséget a demokráciában nem is lehet másként érvényesíteni, mint ahogyan az az említett kis demokráciákban történt. Tévesen feltételezi továbbá, hogy a közvetlen és a képviseleti demokrácia között *választani* kell, holott a művészet épp a kettőnek a kombinálása. Abból,

hogy a közvetlen demokráciát a *régi módszerekkel és vegytisztán* nem lehet megvalósítani modern és nagy államban, még egyáltalában nem következik az, hogy azt más, *új módszerekkel* és a *képviseletivel kombináltan* nagymértékben érvényesíteni ne lehetne. A képviseleti demokrácia tehát nem nélkülözheti a közvetlent, mert könnyen elfajul, ha elszakad ősforrásától, a közvetlen demokrácia viszont nem nélkülözheti a képviseletit, mert vegytisztán nem is valósítható meg és mert a nép helyett végeredményben mindig egyes embereknek kell cselekedniök.

A közvetlen demokráciának a képviseletin belül erőteljes érvényesülést biztosít a modern *közvélemény kutatás*. Ez lényegében véve technikai módszer, amelynek segítségével a vélemények megoszlását folytonosan és elegendő pontossággal ellenőrizni lehet. Az ilyen módszer nyilvánvalóan forradalmasítja a közösségi *akaratképzés* technikáját. Egy jól működő közvélemény kutató intézet, amely igen kis hibahatárral meg tudja jósolni a választások eredményét, tulajdonképpen feleslegessé teszi ez utóbbiakat. Ha pedig a népképviselet és a közvéleménykutatás egymásmelleit működnek, akkor az utóbbi folytonos ellenőrző hatást fog gyakorolni az előbbire, mert folytonosan nyilvántartja, miben tér el a képviseltek véleménye a képviseletétől. A közvéleménykutatás távlatai beláthatatlanok, mert amikor a közös akarat megállapítását a választási hadjáratok és parlamenti viharok szenvedélyeinek és véletleneinek zűrzavarából a tudományos megfigyelés szelíd fényébe emeli, a tudományt érvényesíti a politikában. A tudomány a haladó politikának legmegbízhatóbb szövetségese!

A közvéleménykutatás azonban természetesen maga sem csodaszer. Achilles-sarka a kérdésfeltevés, mert csakis annak a feleletnek van jelentősége, amelyre a kérdezett *kompetens*. Nem kompetens a feleletre olyan kérdésben, amely értelmi színvonalát, tájékozottságát, előismereteit meghaladja, amelyre nézve nincs és esetleg nem is lehet kialakult véleménye. Ez eléggé mutatja, hogy a közvéleménykutatás sikere és politikai jelentősége mennyire feltételezi a közönség folytonos előkészítését, tájékoztatását

azok felől a tények és szempontok felől, amelyektől a feltett kérdésekre adandó válasz függ. A közvéleménykutatás tehát csak akkor lehet a közvetlen közösségi akaratképzés biztos technikai módszere, ha párhuzamosan fut vele az a felvilágosító és tájékoztató szolgálat is, amely a közönség érdeklődését felkelti a felteendő kérdések iránt és azok megválaszolására neki kompetenciát ad.

Az ilyen szolgálat az *állampolgári nevelésnek* egyik mozgékony alakja. Ennek szüksége még szembeötlőbb, ha a közvetlen demokráciának a *végrehajtás* terén való érvényesítéséről van szó. Ennek módja a nép minél teljesebb bekapcsolódása a jogalkalmazás, a bírászkodás és különösen a közigazgatás folyamataiba. Ez annyit jelent, hogy minden állampolgárnak *administré-ből administrateur-ré*, a közigazgatás tárgyából annak alanyává is kell válnia. Erre őt ismét csak az állampolgári nevelés teheti kompetenssé.

Mindez mutatja, hogy milyen finom technikáktól, egészen a lélektani kondicionálásig menő tervezéstől függ a demokrácia helyes működése és teljes színképének a kibontakozása. A demokrácia alapproblémája ma a politikai és a gazdasági demokrácia összefüggése, amelyet Laski akként formulázott, hogy a demokrácia csak addig fér össze a kapitalizmussal, amíg a gazdaság kiterjeszkedik s a tőkésosztály folytonos engedményeket tehet. Ennek az alapproblémának háttérben ott van az osztályharc és a háború problematikája. Mert a tőke éppúgy nem mond le magántulajdonáról, mint az állam szuverenitásáról. Már pedig a termelési eszközök magántulajdona osztályharcot, az államok szuverenitása pedig háborút jelent. Ezzel a súlyos alapproblémával a demokrácia a képviselőlet és a közvetlen akció módszereivel próbál megbirkózni. A képviselőleti demokrácia „*delegált arisztokrácia* (aristocracy by delegation)” és ez a meghatározás feltárja a képviselőlet és a képviseltek közti összhang problémáját. A demokrácia egyúttal „*vitatkozás útján való kormányzás* (government by discussion)”, mert a helyes döntést a vélemények összemérésétől és mérkőzésétől várja. A demokrácia éppen azért oly nehéz politikai eszmény, mert az értelmi meggyőzést és belátást kívánja diadalra juttatni. Érzékenységét és vál-

ságait ma főleg az magyarázza, hogy a politikai kérdések cly bonyolultakká és szakszerűekké váltak, hogy a választópolgár mindinkább elveszti kompetenciáját arra, hogy ezekben a kérdésekben állást foglalhasson. Az *üzemf* demokrácia alapgondolata épp ezért az, hogy ahhoz szóljon hozzá az ember, amihez *ért*. A közvélemény *politikai hozzáértésének* emelése létkérdése a demokráciának és ismét csak a felvilágosítás és tájékoztatás, a tudományosan tárgyilagos ismeretterjesztés feladatát helyezi előtérbe. A demokrácia ma jobban, mint valaha, rá van utalva a tudomány segítségére.

Ezt szemlélteti, gondolom, a demokrácia és a többségi elv közti összefüggés is. A többségi elvet a demokrácia megdönthetetlen dogmájának tekintik. Pedig van abban valami visszatetsző, hogy amikor 51 áll szemben 49-cel, akkor az előbbi 100%-ig, az utóbbi ellenben egyáltalában ne érvényesüljön. Tudományosan korrekt eredmény a két különböző erőnek erőparallelogrammába foglalása és az eredőnek kiszámítása lenne. Ez átfordítva a politikai technika nyelvére: a helyes eredmény a kétféle álláspontnak olyan egyeztetése, ahol az egyik 51, a másik pedig 49% erejéig érvényesül. Ez az egyeztetés olykor lehetetlennek fog bizonyulni, de sok esetben valószínűleg az egyhangúságot megközelítő, vagy legalább a többséget jelentékenyen növelő döntést tenne lehetővé. Ez a fontos példa tehát azt mutatja, hogy a szavazási mechanizmust a demokrácia alapelvét teljesebben érvényesítő működéshez lehet segíteni, ha közbeiktatjuk a tudományos egyeztetésnek tárgyilagos munkáját, amely a többséget előreláthatóan az egyhangúságot megközelítő mértékben gyarapítja és ezzel a határozatot az elérhető legszélesebb alappal látja el.

A demokrácia legmélyebb értelme: minden embert fel szabadítani akarni. Ez csak akkor lehetséges, ha a szabadságot mindig annak a szemével nézzük, akinek a legkevesebb jutott belőle. Ez a cél olyan nagy és olyan szép, hogy minden eszközt meg kell ragadnunk és fel kell kutatnunk, amely megvalósításához közelebb vihet bennünket. A demokráciának vannak nehézségei és válságai. De vannak feltáruló új lehetőségei és technikái is. Legnagyobb ereje

épp az, hogy segélyforrásai kimeríthetetlenek, mert az egész nép felszabaduló energiái állnak rendelkezésére. A demokrácia új technikáit keresni, ez a legszebb feladata a jog művelőinek is.

A jog teljesítőkéességét akkor tudjuk megítélni, ha ismerjük társadalmi működését. A jogot sokféleképen próbálták meghatározni, de a fogalommeghatározásban meg-egyezni eddig sohasem sikerült. E sikertelenség magyarázata ma izgatóbb kérdés, mint maga a definíció.

Különösen vannak, akik a jogot tényleges vagy képzeletbeli szerződés, megegyezés, beleegyezés, egyetértés folyamányának, és vannak, akik a hatalom parancsának tekintik. Lehet a szokásból származtatni és a társadalmi magatartás merő statisztikai szabályosságának tekinteni, lehet elvont testetlen szabályok, sőt eszmék uralmát látni benne (joguralom), vagy pedig önkényes hatalmi parancsot, amelynek a társadalom zöme, kényszerszankcióktól félvve, engedelmeskedik (imperatív felfogás).

A legmodernebb és egyben a szembenálló felfogások harcában leginkább semleges nézet szerint a jog a társadalmi technikának egy különleges módszere, amely magatartási minták (patterns of behaviour) és tényleges magatartások különös felhalmozódásából és kapcsolódásából áll. Ezeket a mintákat — ha tetszik — „elszabadult imperatívuszoknak” is lehet nevezni (Olivecrona).

A jog sajátos technikája mármost abban áll, hogy ezeket az eljárásokat (= minta + magatartás) hosszú intézményes sorozatokká képz ki és szerveinek működésébe funkciómegoszlást visz bele. Felhalmozódásában óriási tehetetlenségi nyomatók (begyakorlottság, rutin, tradíció, bürokrácia) érvényesül, funkciómegosztása révén pedig rendkívüli hatásosságra tesz szert (imperializmus).

A jog azzal markol bele a társadalomba, hogy mintákat szab a magatartások elé, mederbe szorítja a társadalmi magatartások tömegeit. Ezzel eleinte csak rendet teremt, biztóságot és kiszámíthatóságot, ami feltétele a társadalom nyugodt növekedésének. Később a magatartásmintákat mindinkább úgy szabja meg, hogy a társadalmi magatartások között kiegszító különbözóság, funkciómegoszlás

jöjjön létre: ezzel óriási mértékben fokozza a társadalmi magatartás hatásosságát. Ekkor felmerül a lehetőség, hogy a jog mind messzebbmenő beavatkozással valósággal megtervezze a társadalmi cselekvést, hogy azt mindinkább tervszerűvé tegye. Ez azonban felveti a célok problémáját is. A jog teljesítőképességének határaitra érkezünk, amikor felismerjük, hogy a legmagasabb társadalmi célokat, a szabadságot és a kölcsönösséget, nem tökéletesen, hanem csupán bizonyos mértékben tudja megvalósítani. Ezeknek nélkülözhetetlen, de nem elegendő feltétele.

A jog teljesítőképességének ezek a határai figyelmeztetnek arra, hogy a demokrácia megvalósítását sem lehet egyedül csak a jogtól várni. A jog mindig csak kereteket, mintákat, utakat és módokat adhat, medret vág csupán, amelyet tartalommal kitölteni csak a demokratikus ember lelkiisége tud. Itt ismét az állampolgári nevelés feladatára bukkanunk, mert a demokrácia elsősorban azért a legnehezebb államforma, mert csak lelkiileg művelt és fegyelmezett emberek között működik jól. Ezen a példán azt is láthatjuk, hogy a jog a szabadságot mintegy közvetve valósítja meg: sajátos módon beavatkozik, hogy a beavatkozástól mentes köröket teremtsen. Aki pl. az angol Alsóház vitáit megfigyelhette, az tudja, hogy a demokráciának ez a klasszikus intézménye azért oly magas színvonalú, mert kereteit a politikai műveltségnek és fegyelemnek legnemesebb tradíciói töltik ki.

A demokrácia és jog összefüggésének kérdése tehát nemcsak arra vonatkozik, hogy mely jogintézmények szolgálják legjobban a demokráciát, hanem kiterjed arra is, hogy milyen lelkiiséggel, milyen szellemben kell a jogot szolgáltatni, alkalmazni és alkotni. Azok a politikai eszmék, amelyeket a jogon keresztül megvalósítani kívánunk, csak részben öltenek testet magukban a jogintézményekben, részben azoknak az embereknek a lelkiisége érvényesíti őket, akik a jogintézményekkel élnek.

A demokratikus *jogszolgáltatás* kérdéseit vizsgálva, abból kell kiindulnunk, hogy a modern jogelmélet *relatívizál*. Viszonylagosnak tartja a jogalkotás és a *jogalkalmazás* különbségét is. Ezért nem tartható az a nézet, hogy ha a

törvényhozás demokratikus, akkor a *végrehajtásnak* feszesen hierarchikusnak, nem pedig demokratikusnak kell lennie.

Montesquieu még azt hitte vagy kívánta, hogy a bíró a törvény szócsöve legyen csupán — la bouche qui prononce les paroles de la loi. — Az angol jogászok azonban tudták, hogy a jog alkotója a konkrét esetben inkább a bíró, aki a törvényt alkalmazza, mint a parlament, amely azt becikkelyezi.

Ezért sarkalatos követelménye a demokratikus jogszolgáltatásnak a dogmatikus betű- és fogalomjogászat, a jogász bürokrácia háttérbeszorítása és a jogeset „*szociális kontextusának*” a tudományos megfigyelés világánál való felderítése. Ennek iskoláját a nagy amerikai bírák. Holmes, Cardozo és Brandeis ítélezése teremtette meg. Kiderült, hogy minél pontosabb, minél tudományosabb a tényállás megállapítása, annál könnyebb az elbírálása is. A jogászat súlypontját a jogtételről a jogesetre kell áthelyezni, mert a tudományosság a jogászatban sem az elvont tételek skolasztikájában, hanem a konkrét esetek kielemezésében áll. A demokráciának pedig az a jogszolgáltatás felel meg jobban, amely tudományosabb. A jogásznak *tudnia* kell, hogy mit csinál, amikor jogot szolgáltat és nem használhatja a törvény szövegét köpönyegül a nehézségek kényelmes leplezésére. Tudnia kell, hogy a joghézag és a logikai zártság vitája eldőlt már a következőképen. Joghézag nincsen abban az értelemben, hogy ne lehetne minden esetet eldönteni, de van abban az értelemben, hogy a döntést többé-kevésbé formátlan, szabad jogból kell meríteni. A modern jogelmélet tehát a joghézag és a logikai zártság ellentétét is *relativizálta*.

A demokratikus jogszolgáltatás alapvető követelménye a nép részvétele a bíráskodásban és a közigazgatásban. Ennek természetesen nem szabad és nem is kell a szakszerűség rovására mennie. A helyes szervezet az, amikor pl. az esküdtszék olyan kérdésekre felel, amelyek a *laikus* józan ész és morál ítélőszéke elé nyugodtabban bocsáthatók, mint a szakszempontok által kötött jogászat megítélése alá. A *szakszerűség* szempontjának érvényesülnie

kell a *tényállásnak* tudományosan pontos megállapításánál és a jog *logikai és technikai* szempontjainak érvényesítésénél. A *laikus* ítékezés pedig az *erkölcsi* és *politikai* értékelést döntse el. A nép részvétele a közigazgatásban egyfelől a bürokrácia hatásos ellenszere, másfelől pedig az állampolgári nevelés kitűnő eszköze. Ennek mintegy előiskoláját jelenti Laski javaslata, aki szerint a hivatal és az élet közé oda kell állítani a „polgárok választmányát”, amely mintegy közvetít a hivatalnok és az ügyfél szempontjai között és mindkettőt védi a másiknak túlkapasáival szemben, miközben megismeri az ügyvitelt és önmagát hivatalnokká képzi ki. Ezen a téren is a szakszerű és a laikus elem helyes kombinációja felel meg legjobban a demokráciának. Laski javaslata némileg önképzőkörré teszi a hivatalt, de a cél éppen az, hogy a polgárok hivatalnokká képezzék magukat. Jobb, ha a hivatal iskolához hasonlít, mint taposómalomhoz. Amint egyszer sikerült felkelteni a nép érdeklődését a közigazgatás szakkérdései iránt — s ezt a hivatalnok ügyköre szerint érdekelt polgárok körében legkönnyebben sikerül felkelteni —, az a szakszerűséget is ambicionálni fogja és a hivatalnokban meglátja és megbecsüli majd a szakmunkást.

A hozzáértés és az érdeklődés legkönnyebben biztosítható az *üzemi demokráciában*. A munkás természetesen érdeklődik a munkamódszerek javítása s az üzem teljesítményének fokozása iránt. Részvétele az üzem irányításában ránézve azt jelenti, hogy látja az üzem helyzetét és funkcióját az egész nagy gazdasági tervben. Itt válik tehát a munkás a legkönnyebben a gazdasági közigazgatás és jogszolgáltatás lelkes tényezőjévé. Magánjogi munkavállalóból itt emelkedik közjogi funkcionáriussá, miközben megvalósul az a morális követelmény is, hogy a munka nem árucikk.

A demokratikus jogszolgáltatás legfőbb szempontja a szabadságjogok értelmezése és védelmezése. Nyilvánvaló pl., hogy a Rooseveltt-féle négy szabadság közül a nélkülözéstől és a félelemtől való szabadságot inkább kollektív beavatkozással, a vélemény és a vallás szabadságát ellenben inkább a beavatkozástól való tartózkodás útján lehet

biztosítani. A szabadság végső értelme az, hogy minél teljesebb életet élhessünk, azaz a bennünk szunnyadó energiákat és képességeket minél teljesebben kibontakoztathassuk. Ennek a nemzetközi béke biztosítása és a gazdasági jólét megteremtése kétségkívül előfeltétele. Ma már alig kétséges, hogy ezen a téren a szabadságot nem a laissez-faire, hanem a tervszerű irányítás és beavatkozás biztosítja. Hogy a háborút elkerülhessük, nem szabadjára hagyni kell az államokat, hanem nemzetközi szervezetbe kell összefogni őket: a szabadság súlypontja az államról a nemzetközi közösségre tolódik át. Hasonló a helyzet a gazdasági jólét megszervezésével is. Nem a termelés anarchiáját, hanem annak tervszerűségét kell biztosítani: a szabadság súlypontja itt a gazdálkodó egyénekről mindinkább a közösségre megy át. Ha *mindenkit* fel akarunk szabadítani a nélkülözés és a félelem szolgásga alól, akkor nyilvánvalóan inkább beavatkozni és tervezni kell, mint a beavatkozástól és a tervszerűségtől óvakodni.

A nélkülözéstől és a félelemtől való szabadság védelme tehát beavatkozást kíván, ami azt jelenti, hogy ezen a téren a szabadság értelme az, hogy súlypontját az egyénről és a szűkebb közösségről a tágabb közösségre kell át helyezni. A demokratikus jogszolgáltatás számára ez igen fontos értelmezési szempontot nyújt, amelynek világánál nem abból fog kiindulni, hogy *neminem laedit qui iure suo utitur* — hogy senkit sem sért az, aki csak a jogával él —, hanem inkább abból a modern jogelvből, hogy a joggal visszaélni nem szabad (*abus de droit*). Ennek az értelmezési szempontnak a birtokában — azon a téren, amelyen annak helyességét felismerte — óvakodni fog attól, hogy az egyén, illetőleg a szűkebb közösség szabadságát kitérjesztőleg, a tágabb közösséget ellenben megszorítólag értelmezze. Ez nem azt jelenti, hogy a beavatkozást kritikátlanul mindig előnyben részesítse, mert a közösség szabadsága — a beavatkozás szabadsága — végső sorban mindig az *ember* szabadságát van hivatva előmozdítani. Amikor azonban arról van meggyőződve, hogy a beavatkozás csakugyan a „legtöbb ember legnagyobb sza-

badságát” mozdítja elő, akkor többé nem fog habozni a kiemelt értelmezési szempont alkalmazásában.

A gazdasági jólét és a nemzetközi béke terén tehát a jog a szabadságot beavatkozással, tervszerű irányítással szolgálja. A vélemény és a vallás szabadságát ellenben minden valószínűség szerint azzal szolgálja jobban, ha a beavatkozástól tartózkodik. És minél messzebbmenő a beavatkozás az egyik oldalon, annál inkább szorul védelemre az egyéni szabadság a másikon. Az egyik oldalon a szabadság értelme az erők tervszerű összefogása és irányítása, a másik oldalon ellenben minél több teremtő energia felszabadítása. A szellemi szabadság tekintetében a társadalmat valóban pluralisztikusan kell felfogni: a szabadság értelme itt csakugyan az, hogy az egyéni és közösségi szabadság számtalan tüzhelyén gyűl ki az a láng, amely a nagy közösséget a szabadság fényébe borítja. A jog ezt a szellemi szabadságot csak közvetve mozdítja elő: azzal, hogy védi és hogy kedvező feltételeket teremt kibontakozásának. Ehhez hozzátartozik a joggal való visszaélés üldözése is. Hozzátartozik a tudomány támogatása, a köznevelés, az állampolgári és vilámpolgári nevelés, a tárgyilagos felvilágosítás és tájékoztatás. Az a beavatkozás tehát, amellyel a jog a szellemi szabadságot közvetve előmozdítja — mert kedvező előfeltételeket biztosít számára —, eléggé messzemenő lehet. A főszempont mégis az, hogy kétség esetében a gondolat szabadságát kell védeni a beavatkozással szemben és nem megfordítva. A demokratikus jogszolgáltatásnak tehát ezen a téren az egyéni szabadságot kell kiterjesztőleg, a közösségi beavatkozás szabadságát ellenben megszorítólag értelmeznie. A gondolat szabadság tekintetében a szabadság súlypontja nem ment át a közösségre, hanem továbbra is változatlanul az egyénben van. Sőt a demokrácia további egészséges fejlődésének valószínűleg itt van a kulcsa: a kollektív beavatkozás szédületes iramában megtalálni a módját annak, hogy azzal az egyén szellemi energiáinak felszabadítása és kibontakozása lépést tarthasson.

Áttérve a demokratikus *jogalkotásra*, felmerül a kérdés, vajjon az *írott jog*, avagy a *szokásjog* felel-e meg job-

ban a demokráciának? Különösen pedig az *írott alkotmány-e*, avagy pedig a *történeti alkotmány*? Követelménye-e a demokráciának, hogy az *anyagi* értelemben vett alkotmány — az állam főszerveit és intézményeit behelyező jog — egyúttal *alaki* értelemben vett alkotmány is legyen, azaz a közönséges törvényekhez képest nehezebben (pl. nem egyszerű, hanem csak minősített szótöbbséggel) legyen megváltoztatható? Követelménye-e a demokráciának az *alkotmánybíráskodás*?

Könyön érthető, hogy ezekre a kérdésekre nem lehet apodiktikus feleletet adni. Nem a *vagy-vagy*, hanem a *többé-kevésbé* kérdései ezek. Anglia a szokásjog, a történeti alkotmány és a csupán anyagi értelemben vett alkotmány mellett és alkotmánybíráskodás nélkül is demokrácia. Mégsem közömbös, hogy a haladó demokratikus gondolat hívei, élükön Benthammal, Angliában is éppen ezzel a hagyományos angol jogi kultúrával szálltak szembe. Valóban kétségtelennek látszik, hogy pl. az írott jog, mint a modern tudományos jogalkotás típusa, jobban felel meg a demokráciának, mint a maradi szokásjog. Tudni kell azonban, hogy a *jogszokás* — a jogtételnek az életbe való átvitele, a jogesetekben való érvényesülése — Achilles-sarka az írott jogi jogalkotásnak. Ezért a demokráciának számolnia kell a *jogszabályinfláció* veszélyével, vagyis azzal, hogy minél több és minél alkalmazhatatlanabb törvényt és rendeletet bocsátanak ki, annál több marad belőlük papiroson. A papiros *jog* az írott jog alkotásába vetett túlságos bizalom büntetése és a jogéletnek az a betegsége, amelyet a tömeges törvény- és rendeletgyártás idéz elő. Az írott és alaki értelemben vett alkotmány is szabatosabb, áttekinthetőbb a történetinél. Tudományos szempontból csak helyeselni lehet a legmagasabbrendű jogszabályoknak a többiektől való differenciálódását. Éppen ezért a demokráciának jobban megfelel az írott és alaki értelemben vett alkotmány, amely nem hagy kétséget a felől, mi tartozik bele és nem olyan „hajlékony”, hogy minden politikai szellő megváltoztatja az értelmét. Az állampolgári nevelés érdeke az is, hogy mindenki pontosan megismerhesse az alkotmány szabatosan formulázott elveit. Az írott alkotmány szerkesztőinek

azonban különösen ügyelniök kell arra az igazságra, hogy nem mindaz válik alkotmánnyá, amit ők a papirosra leírnak, hanem csakis az, ami abból a konkrét jogesetekben bírói úton is érvényesíthető és tényleg érvényesül is. A legmagasabbrendű jogszabályokat leginkább fenyegeti az a veszély, hogy papiroson maradnak, ha nem történik gondoskodás olyan alacsonyabbrendű jogszabályokról — törvényekről és rendeletekről és ezeket érvényesítő bírói ítéletekről, közigazgatási intézkedésekről és jogügyletekről —, amelyek amazokat konkretizálják, azaz individuális jogesetekben érvényesítik. Az angol jogászok a *jog uralmán* éppen azt értik, hogy még az alkotmány tételei is konkrét bírói ítéletekkel eldöntött jogesetekről olvashatók le, tehát jogsértés esetét kivéve senkit baj nem érhet. Az alkotmánybíráskodás logikusan folyik az alaki értelemben vett alkotmány fennállásából, mert a törvények alkotmányszerűségét csak bírói felülvizsgálat döntheti el, e nélkül pedig az alkotmány érvényesülése nincsen biztosítva.

Vájjon következik-e a demokráciából a *köztársaság*, a *parlamentarizmus*, a *pártrendszer*, a *felelős kormány* intézménye? Alig vonható kétségbe, hogy a demokrácia összefér a királlyal is, de az is nyilvánvaló, hogy ez az intézmény annál inkább háttérbe szorul, minél inkább kiteljesedik a demokrácia. A parlamentarizmus a képviseleti demokráciának nagymultú intézménye, amely legjobb megfigyelőinek megítélése szerint reformra szorul. A második kamaráról már Siéyés abbé megmondta, hogy vagy ugyanazt mondja, mint az első és akkor felesleges, vagy mást és akkor ártalmas. A Lordok Háza az angol demokráciának olyan történeti ornamense, ereklyéje, mint maga a Királyság. A népképviselet legnagyobb problémája ma a pártrendszer és a pártok hasznos összeműködése. A kétpártrendszer talán a legsimábban működik, de túlságosan uniformizálja a véleményeket. A véleménymegosztás hű kifejezése a parlamentben viszont a kormányzást nehezzé, akadozóvá, bizonytalanná teszi. A kétpártrendszer erős vezetést tesz lehetővé, de elszínteleníti, a szavazásra korlátozza az egyes képviselő tevékenységét, a fontos kérdések a pártok között, a parlamenten kívül dőlnek el, amelynek

működése mindinkább formális becikkelyezés. A többpártrendszer viszont folytonos kormányválságot, határozott poiltikai irányvonal hiányát, folyosói befolyások és korrupció érvényesülését eredményezi. A parlamentarizmus betegségének főoka azonban, hogy a kérdések fokozódó szakszerűsége és a törvényhozási anyag felhalmozódása lassanként a képviselők kompetenciáját is kérdéseessé teszi. A legfontosabb reformjavaslatokban előtérben áll a parlament idejének jobb kihasználása, az egyes képviselő behatóbb foglalkoztatása, a plénum és a bizottságok közti munkamegosztás hangsúlyozása az utóbbiak javára és a képviselők fokozottabb betekintésének biztosítása a kormányzat ügyvitelébe. A felelős kormány az államhatalmak megosztásának és a népképviseleti törvényhozásnak a logikus következése. Kérdés azonban, vajjon a hatalmak megosztása mellett nem ugyanolyan fontos-e azoknak összeműködése és ezt biztosítja-e a jelenlegi berendezés? A népképviselet a kormány törvényjavasolatainak elfogadására vagy elvetésére és a kormány iránti bizalom vagy bizalmatlanság kifejezésére szorítkozik. Jelentéktelen kivételektől eltekintve tehát a parlament szerepe a kormánnyal szemben ítélkezés, a kormányé pedig kezdeményezés. A súlypont vagy a parlamenten van és akkor végzetesen akadályozhatja a kormány munkáját, vagy a kormányon, amikor is a parlament csak becikkelyez. Ezek a nehézségek felvetik az alkotmány működése tudományos átvilágításának szükségességét. A képviseleti demokrácia válságban van, egyetlen intézménye sem áll kritikán felül. A legdöntőbb kérdés talán az, hogy a közvéleménynek a pártokban kifejezésre jutó megoszlása miként jusson hű kifejezésre a képviseleti mechanizmus eredményében, a közösségi akaratképzésben. Ezt érintettük a többségi elvvel kapcsolatban. Ha pedig felismerjük a törvényhozás és a kormányzás, a jogalkotás és a végrehajtás különbségének *relativitását*, akkor idetartozik az a kérdés is, hogy nem kell-e a parlament és a kormány közti szereposztásnak is némileg megváltoznia. Nem kell-e a közösségi akarat hű kifejezésének *kezdeményezését* is fokozatosan a népképviseletbe átvinni, nem kell-e a parlamenti pártok *összeműködését* is intéz-

ményesen szabályozni, nem kell-e azokat és magát a parlamentet is *felelőssé* tenni munkájuk eredményességéért?

Ezek a csupán vázlatosan felvetett kérdések is mutatják, hogy a képviseleti demokrácia súlyos problémáinak jogtechnikai megoldását csak három dologtól várhatjuk. Elsősorban működésének beható tudományos megfigyelésétől és kritikájától. Másodsorban a közvetlen demokráciával való kombinálásától. Harmadsorban pedig a politikai nevelés és tájékoztatás színvonalának igen lényeges emelésétől.

A gazdasági demokrácia jogtechnikai érvényesítése legközelebbtről érinti a *magánjogot*. A gazdálkodás tervszerű irányítása ugyanis a *szocializmus jogtechnikai* keresztültvitelét jelenti. A *tervköltségvetés* több éves *termelési terv* kereteit szabja meg. Ezt a keretet tölti ki azután a részlet-törvényhozás. Azok a termelési ágak nacionalizáltatnak, amelyek így többet termelnek. A *nacionalizálás* jogtechnikai hatása magánjogi joghelyzeteknek közigazgatásjogivá válása, az önálló magánjogi alanyok számának csökkentése, végső kielégésben pedig a jogalanyok mind messzebbmenő összevonása és végül a jogalanyiség feloldása. A nacionalizálás és a tőkevagyon háttérbeszorulása folytán a személyjog, a családjog és a vagyonjog részben elszegényedik, részben pedig, szakjogaival együtt, elközjogiasodik. A magánautonómia megmaradásának mértékéig azonban természetesen a magánjog jelentősége is megmarad.

A *büntetőjog* demokratikus reformja azzal jár, hogy a népellenes politikai bűncselekmények és a közönséges bűnözés üldözése egymástól élesebben elválik. Az előbbiekkal kapcsolatban felmerül az a fogas kérdés, vajjon szabad-e a demokráciának eltérnie saját alapelveitől a demokrácia ellenségeivel szemben? Láttuk, mily életkérdés a demokráciára nézve a véleményszabadság biztosítása. A demokrácia kétségkívül annyit veszít súlyából, amennyi azoknak a véleményeknek a súlya, amelyeket üldözni kénytelen. Másfelől az is kétségtelen, hogy minden politikai rendszernek, tehát a demokráciának is megvannak a maga érinthetetlen kiindulási elvei, posztulátumai. A demokrácia, a saját kiindulási elveinél fogva, amelyek a vélemény szabadságát követelik, tiszteli az ellenvéleményt, ameddig az maga is

hasonlóan viselkedik. Az azonban már nem következik a demokráciából, hogy tűrje a vélemény szabadsággal üzőt visszaélést, hogy gyenge legyen olyan kísérletekkel szemben, amelyek saját alapelveinek felrúgásával erőszakosan törnek ellene. Ilyen kísérletekkel szemben minden rendszer úgy védekezik, ahogyan tud. A demokráciának azonban tudnia kell, hogy igazi védelme még felforgató törekvésekkel szemben is nem annyira azoknak folytonos elnyomásában, hanem azokban a pozitív eredményekben rejlik, amelyeket felmutathat. A demokráciának minden más rendszernél jobban kell tudnia azt, hogy *az állam, amikor büntet, defenzívában van*. A leghaladóbb tudományos felfogás szerint a büntetés megelőző hatása azért nem döntő, mert a bűnözés emelkedése vagy csökkenése más, szélesebbkörű szabályosságot mutat, amelyet a büntetés csak felületesen befolyásol. A büntetés megelőző hatása nem válik kedvezőbbé, ha nem takarékosan bánnak vele. Mindez azonban nem zárja ki, hogy a demokrácia *keményen megtorolja* a népellenes politikai bűncselekményeket, amikor ez szükségesnek, észszerűnek és példaadónak látszik. A közönséges bűnözéssel szemben azután a demokrácia büntetőjogának teljesen felvilágosultnak, tudományosnak és haladó szelleműnek kell lennie. Érzékenyen követnie kell a társadalom morális felfogásának azt az átalakulását, amely a demokrácia mögött végbemegy. Az élet és a testi épség elleni bűncselekményeket súlyosabban fogja elbírálni, mint a vagyon ellenieket. A társadalom szerepét a bűncselekmény előidézésében mindig a büntetett javára fogja mérlegelni. Ki fogja küszöbölni azt a kegyetlen képmutatást, amely az erkölcs elleni bűncselekmények üldözésében gyakran megnyilvánul s amelyet Haesaert oly mesterien leplezett le. A büntetési rendszert emberesebbé és értelmebbé fogja tenni, főszempontjául tűzve ki a büntetett lelki átalakítását, megnyerését a hasznos társadalmi munka céljára. A büntetés mindinkább el fogja veszteni megtorlásjellegét és átalakul lélekformáló, gyógyító és nevelő gondozássá. A társadalom ugyanis értelmesen nem kezdhet mást a bűnözővel, mint hogy megpróbálja saját szempont-

jainak megfelelő lelki kondicionálását. A bűnözésben semmi egyéb nincsen, mint az átlagostól feltűnően elütő gátláshiány, aggálytalanság a felebarát érdekeivel vagy szempontjaival szemben. Ez az a kritikus pont, amelyen áthaladva a „jogellenesség” az „erkölcsi felróhatóságon” keresztül „bűnösséggé” válik. Mivel az egész különbség nyilván bizonyos lelki rendellenességen múlik — az átlagostól eltérő lelkiségen —, a társadalom teendője sem lehet más, mint ennek a lelkiségnek az áthangelése, a társadalom szempontjainak megfelelő kondicionálása.

Miként kell követnie a büntetőjognak a társadalmi morál átalakulását, erre a Haesaert által feldolgozott „*outrages publics contre les bonnes moeurs*” esetköréből közismert példát említek. Az emberek ezrei rájöttek arra, hogy a szabad testtel való napozás és légfürdőzés mily jót tesz egészségüknek, idegzetüknek, jókedvüknek, mennyire pihentet és frissít, mennyire természetessé és egyenlővé teszi az embereket. Ezeknek a tömegeknek a morális felfogása annyiban alakul át, hogyha a vizén, az erdei tisztáson vagy a mezőn napozó embereket látnak, ezt egyáltalában nem tekintik szemérmük sérelmének. Ellenkezőleg, morális érzékük inkább arra indítja őket, hogy a napozókat tapintatosan elkerüljék, ne zavarják. Vannak azonban, akik a régi morál alapján állva, az ilyesmit képmutatóan elítélik, de ugyanakkor kéjelegve gukkerezik a napozókat és feljelentik őket. Mivel a szabadban nehéz olyan helyet találni, amely „közszemlének kitéve” nincsen, a napozó felkeresheti a legelhagyatottabb helyeket, mégis elítélheti a bíró, ha a gukkereső felfedezhette rejtekhelyét. A társadalmi morál átalakulása annyit jelent, hogy ma már nem a napozók magatartásában, hanem a gukkerező feljelentőben látjuk az „*outrages publics contre les bonnes moeurs*”-t. A büntetőjognak ezt a morális átértékelést követnie kell és addig is, amíg a vonatkozó jogtételeket megváltoztatják, a jogalkalmazónak a „közszemlének kitétség” fogalmát nem szabad kiterjesztőleg értelmeznie.

A demokratikus jogalkotás legnagyobb, legszebb és legnehezebb feladata lesz a *nemzetközi jog* fejlesztése.

Lauterpacht könyvét olvasva, aki kimutatta, mit ártott a nemzetközi jog fejlődésének a nemzetközi bírászkodás „bennrejlő korlátozásairól” szóló tanítás, könnyen jutunk arra a meggyőződésre, hogy ez a jogterület a legmaradibb jogászai gondolkodás lelőhelye. Pedig amíg a nemzetközi szervezetben nem érvényesül a demokrácia, addig a demokratikus ember és a demokratikus állam sorsa is bizonytalan, mert örökösen ki van téve a háború lehetőségének. A nemzetközi jogközösség demokratikus alkotmányának legnagyobb akadálya mindaddig az állami *szuverenitás* merev dogmája volt, amely korolláriumaival: az államok egyenlősége elvével, az egyhangúság követelményével, a jogi és politikai viták megkülönböztetésével stb. oly hatásosan gátolta a működésképes nemzetközi szervezet kiépítését. A feladat elméletileg igen egyszerű: a nemzetközi törvényhozást, végrehajtást és bírászkodást kellene minél tökéletesebben kifejleszteni. A legideálisabb az volna, ha a nemzetközi törvényhozás tagjai nem az államok (kormányok) delegátusai lennének, hanem a nép választott képviselői és ha ezek, valamint a nemzetközi bíróságok tagjai, a nemzetközi haderő és a többi nemzetközi szervek funkcionáriusai is az állampolgárság kötelékeiből kiemelt *világpolgárok* lennének. Ismét találkozunk itt azzal a már kiemelt összefüggéssel, hogy a háborútól való szabadság — amely minden egyéb szabadságunknak előfeltétele — ma a szabadság súlypontjának az államról a nemzetközi közösségbe való áthelyezését követeli. Ennek a nemzetközi közösségnek szüksége van kötelező nemzetközi *bírászkodásra*, hogy az államok közt felmerülő *bármely* vitában a fennálló jog megállapítást nyerhessen. Szüksége van továbbá nemzetközi *végrehajtóhatalomra*, hogy megszűnjön végre az a kezdetleges jogközösségre emlékeztető helyzet, hogy a kötelezettség teljesítése a kötelezett belátására van bízva. Szüksége van végül nemzetközi *törvényhozásra* azért, hogy a nemzetközi jog könnyebben legyen megváltoztatható és ezzel elveszítse merevségét. A nemzetközi jog, mint látjuk, tele van csökevényes, atavisztikus elemekkel és a haladó gondolkodás csodálkozva kérdezi, miért nem lehet ezeket könnyebben eltávolítani? Valóban meggondo-

lásra érdemes kérdés az, vajjon a világbéke hatásos biztosításának akadályai inkább bizonyos csoport-, talán *osztályérdekekben*, avagy pedig inkább az emberi és különösen az állami gondolkodás bizonyos gyerekeségében, *infantilis lelkiségben* keresendők-e? Valami okának — mégpedig igen fontos okának — csak kell lennie annak, hogy az emberiség mindig újra beletántorog a háború romlást hozó örvényébe, miután többé kétsége sem lehetett a felől, hogy az számára milyen borzalmakkal teljes és hogy kiküszöbölésének mi az egyedül biztos útja. A mai helyzetben is még, úgy látszik, nem eléggé egységes a világgözvélemény ahhoz, hogy az államok hozzájáruljanak szuverenitásuk olymértvű korlátozásához, amilyent a nemzetközi közösség hatásos alkotmánya megkíván. Mindazonáltal nem szabad lekicsinyelni, hogy az egyhangúság elvét az Egyesült Nemzetek jelentősen áttörték, legalább a vezető nagyhatalmak körén kívül. A nagyhatalmak egyhangú hozzájárulásának szüksége pedig ismét felveti a többségi elv kérdését. Valóban nem sok értelme annak, hogy a nagyhatalmak egymást „leszavazhassák”. Sokkal észszerűbb, ha állásfoglalásaikat addig egyeztetik, amíg egyhangú álláspont nem alakul ki. Óriási haladás látszik a permanens világbiztonsági szervezetben és a szociális és gazdasági kérdések előtérbeállításában is. Mintha tért nyerne az a belátás, hogy amint a modern állam is tilalmakkal és büntetésekkel dolgozó *negatív* államból mindinkább a közös erőfeszítést megtervező *pozitív* állammá válik, hasonlóképpen a nemzetközi közösségnek is *világrendőri* tevékenysége mellett a *világ jólétét munkáló* szerepet is kell vállalnia. Egyelőre, sajnos, nem látunk haladást a nemzetközi bíraskodás és törvényhozás komoly fejlesztése irányában.

Kétségtelen, hogy ma a nemzetközi szervezet legfőbb feladata a háború kiküszöbölése. Tudni kell azonban, hogy a kérdések szétbonthatatlanul összefüggenek és hogy különösen a „békés változtatás (peaceful change)” problémája elválhatatlanul összefügg a hatásos végrehajtás, tehát a béke hatásos biztosításának problémájával is. Ugyanúgy összefügg mindkettő a kötelező nemzetközi bíraskodás, tehát a jogállapot közkötelező megállapítása kérdésével is.

Mivel mindhárom irányban mindig ugyanazzal az akadályal találkozunk, elfogadhatjuk Wells frappáns megállapítását: „Sovereignty is war”. Aki a békét akarja, annak kétség esetében nem szabad az állam szabadságát kitérjesztőleg értelmeznie.

Laski a háború tartama alatt azt ajánlotta az angol politikai pártoknak, hogy a közös nemzeti erőfeszítés lendületében valósítsák meg az „egyetértéssel végrehajtandó forradalmat (revolution by consent)”. A világ hatalmi egyensúlya a háború után ezt a gondolatot különösen időszzerűvé teszi. Ebből a nagy feladtból a jogászoknak is ki kell venniük részüket. A jogászi gondolkodást szokták azzal vádolni, hogy maradiságra nevel. A valóság az, hogy maradvá és bürokratává teszi a *gyengét*, de reformátorrá, kodifikátorrá és esetleg forradalmivá neveli az *erősét*. A demokrácia csakis a jog módszereivel valósulhat meg, mert a joguralom követelményeit nem lehet büntetlenül elhanyagolni. A jog azonban nem csodaszer. Fel lehet használni rosszra-jóra, kizsákmányolásra és felszabadtásra. Nem a *szavak*, hanem a *tettek*, nem a *szólamok*, hanem a *tények* a fontosak benne, nem az, hogy *mit mond*, hanem hogy *miként hat*, nem a jog a *könyvekben*, hanem a *jog az életben!*

A *jogtudomány* azzal járulhat hozzá leginkább a demokrácia felépítéséhez, ha szélesre tárja kapuit a haladó tudományos gondolkodás előtt. A jogdogmatika a jogtartalom kifejtése közben előreláthatólag mind nagyobb súlyt fog helyezni a *jogesetekből való verifikálásra*. Mind élesebb és kritikaibb *logikai elemzéssel* fog dolgozni és mind tovább fog hatolni a *megkülönböztetés* és az *összekapcsolás* terén. A jogdogmatika mindinkább el fogja veszíteni éppen az egyoldalúan dogmatikus jellegét és a jogtétel jogászata mellett a jogeset jogászata is mindinkább érvényesül benne. Ez a tételes jogtudomány azonban a jogtudománynak csupán egyik ága lesz: a *klinikai jogtudomány*.

Az *elméleti jogtudomány* viszont mind erősebben fog támaszkodni a tantörténetre, a lélektanra, az ismeretelméletre, a módszertanra, a statisztikára és a szociológiára.

Ezekkel karöltve igyekeznek majd megtalálni a jog fejlődésének és helyességének a *törvényszerűségeit*.

A jog és a társadalom növekedése és hasznossága, vagyis *reális* típusban való fejlődése ugyanis kétségkívül *törvényszerűen összefügg* nem csupán egymással, hanem a jog és a társadalom szabadságával és kölcsönösségével, azaz *ideális* típusban való fejlődésével is. A kettő között *feszültségi egyensúly* van: dialektika és csökkenő teljesítmény.

Valószínűnek látszik, hogy a *gazdasági* demokrácia, a tervszerű gazdálkodás a jog növekedését és hatásosságát (eredményességét) teljesen igénybeveszi és kibontakoztatja. A jog által elérhető szabadság és kölcsönösség teljes kibontakoztatása, a jognak erre a célra való teljes igénybevétele és kihasználása a *politikai* demokrácia magasabbrendű feladata.

A politikai intézmények fejlődése és a tudomány haladása között összefüggés van. A jogtudomány haladása is párhuzamos lesz a demokrácia teljes színpéneke kibontakozásával. A jövő jogtudománya előreláthatólag többféle tudomány szoros együttműködéséből fog állni. Nagy szerep fog benne jutni a *módszertani* kritikának és amint a múltban is mindig a tudomány leginkább előrehaladt ágaitól termékenyült meg, úgy ma is esedékes megtermékenyülése a modern *természettudomány* ismerettani eredményeinek nem szolgai átvételétől, hanem kritikai értékelésétől, óriási szerep vár a jogtudományban a jogintézmények működésének *leíró módszerekkel* való pontos megfigyelésére. Szinte létkérdése a haladó jogtudománynak a tömeglélektani *leírás és mérés* módszereinek kifejlődése. A *lélektantól* fogja kapni az előmunkálatokat azoknak a törvényszerűségeknek a megállapításához, amelyek a lelki *folyamatok* és *tartalmak* összefüggését meghatározzák és amelyek a jogban annak *jelentéstartalma* és *valóságfolyamata* között kapcsolatot teremtenek. Módszertani belátások alapján a *statisztika* is mind nagyobb szerephez jut majd a jogtudományban. Mert a jövőnek az a jogtudománya, amely teljesen kielégíti majd a modern tudományosság igényeit, nem dogmatikus bizonyossággal, hanem csupán *statisztikai való-*

színűségekkel felel majd arra a kérdésre is, hogy *mi van* és arra is, hogy *mi legyen* a jog világában?

Túlmesszire vezetne annak a tételnek a bizonyítása, hogy minden jogtudományi megállapítás, tudományos alkattát tekintve, statisztikai valószínűség megállapítása. Vagyis hogy a jogtudományban annyi a tudományosság, amennyi a statisztikai valószínűség megállapítása benne. Erre a talán meglepő eredményre a következő módszertani megfontolás vezet. A jogtudományt értelmesen csak az a két kérdés foglalkoztathatja, hogy *mi van* és hogy *mi legyen* a jog világában? A *mi van* kérdése természetesen magában foglalja a *mi volt* és a *mi lesz* kérdését is. Ez a kérdés-csoport a joggal kapcsolatos *tényekre* vonatkozik, a tudományos értékű felelet tehát feltételezi azoknak pontos leírását, lemérését és a törvényszerű összefüggéseik felderítését. Ezek az összefüggések végelemzésben statisztikai szabályosságok. Bármiféle általánosító kijelentést kockáztassunk is meg a jog jövődő alakulására nézve, bármiféle prognózist állítsunk is fel valamely konkrét jogeset előrelátható eldöntésére nézve, az ügyfelek, a bíróság, vagy bármely jogi szerv várható viselkedésére nézve, nyilvánvaló, hogy az ilyen jóslatok értéke *valószínűségek* kalkulálásában rejlik. Ez a kalkuláció ezidőszerint tudományos szempontból nagyon durva lehet csupán és hasonlít a sötétben való tapogatózáshoz. Ez nem változtat azon, hogy *jelleget tekintve* statisztikai valószínűség megállapítása. Az ügyfél, az ügyvéd, a bíró, a jogtudós egyaránt a jog *tényleges* alakulásához kíván igazodni, ezt pedig csakis valószínűségi kalkuláció alapján teheti. A jogtudománynak egyik főfeladata ennek a kalkulációnak a tökéletesítése. A másik lehetséges és értelmes kérdés a joggal szemben a *mi legyen* kérdése. Valószínű ugyan, hogyha egészen pontosan tudnók, hogy *mi lesz*, akkor a *mi legyen* kérdése legalábbis veszítene jelentőségéből. Mindenesetre könnyebb lenne válaszolni rá, mert a kérdés odaegyszerűsödne, hogy ellenszegülünk-e a feltartóztatatlannak? De ha teljesen elvászttjuk is a *mi legyen* kérdését a *mi lesz* kérdésétől, tehát ha teljesen független kérdésnek tekintjük is, az arra adott felelet *tudományos értéke* ismét nem fejezhető ki másban, mint

statisztikai valószínűségekben. A gyakorlatban — és a mi *legyen* kérdése elsősorban gyakorlati — a felelet leggyakrabban reflektálatlan impulzusokon, szenvedélyeken, előítéleteken, érdekszempontokon, esetleg emberszerető, vállalási vagy szabadságeszményeken fordul meg. Tudományos válogatás mindezek között csakis reflektált *kritikai* szempontok, *tárgyilagos* megfontolás alapján lehetséges. Sokan kétségbevonják, hogy cselekvési értékmérők között tudományos válogatás egyáltalában lehetséges. Ezek számára a helyesség kérdésére adott válasz arra a *ténybeli valószínűségre* redukálódik, hogy melyik impulzus lesz az eldöntő. Akik ellenben a helyességi értékmérők közti tudományos válogatást lehetségesnek tartják, azok számára az eredmény *logikai valószínűsége*n fordul meg, azon, hogy melyik álláspont mellett lehet több érvet felhozni. Hogy ez csakugyan így van, arról meggyőzhet a dogmatikus jogtudomány állapota, amely *apodiktikus bizonyossággal* akarja megmondani, hogy mi következik logikailag a jogtételből és amelylyel mégis — vagy talán éppen ezért — a legellentétesebb álláspontokat is meg lehet indokolni. Nyilvánvaló, hogy a joglogika tudományos értékű megállapításai csak addig mehetnek el, hogy a helyességi értékmérő alkalmazásában az egyik álláspont reflektáltabb, kritikailag tisztább, tehát valószínűleg helyesebb a másiknál. Nem akarom most vizsgálni azt a kérdést, hogy a *logikai* valószínűségnek ez a gondolata nem vezethető-e vissza *lélektani*, tehát megint csak *ténybeli* valószínűségre? Ez nem változtatna azon, hogy az általános ténybeli valószínűségben belül van egy különös, finomabb *bizonyítási* valószínűség is. Csupán érthetővé kívántam tenni azt a szokatlan állítást, hogy a jogtudomány megállapításai végelemzésben valószínűségi kalkulások. Ez az állítás azonban csak a jogtudományban szokatlan, mert egyébként mindinkább terjed az a nézet, hogy a tudomány törvényszerűségei tulajdonképpen statisztikai valószínűségek. Ha ez a jogtudományról is kiderül, ez csak megalapozhatja tudományos értékét. Sokkal nagyobb szükség van ma a kétségtelenül haladó tudományokhoz való rokonságnak ápolására, mint különállásának kihangsúlyo-

zására, amely könnyen egyértelműnek bizonyulhat tudománytalanságával. A statisztikai valószínűség módszertani értékelése egyébként nyilvánvalóan hidat ver a *mi van* és a *mi legyen* kérdése között és ezzel jótékonyan enyhíti a jogtudománynak legzavaróbb központi nehézségét, a *módszertani dualizmust*.

Ez a jogtudomány szolgáltatja majd a demokrácia legjobb technikáját is.